

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE MÜFTÜLERİN SEÇİMLERİ, ATANMALARI VE SEÇİMLERİNDE ESAS ALINAN EĞİTİM KRİTERLERİ

Mehmet BULUT*

Öz

İslam din hizmetleri kapsamında dini soruların cevaplandırılması (fetva) önemli bir yer tutar. Dolayısıyla bu hassas hizmeti yerine getirecek kişilerin birtakım nitelikleri haiz olmasına özen gösterilmiştir; bunların başında da öğrenim durumları gelmektedir. Dini hizmetlerinin kurumsallaşması ile birlikte diğer bazı görevliler gibi müftülerin seçilip göreve getirilmelerinde onların belli bir eğitim-öğretim sürecinden geçmiş olmaları, aranan en önemli niteliklerden biri olmuştur. Osmanlı döneminde Başkent (İstanbul) müftüsü olan şeyhülislamların seçilip atanmalarındaki prosedür ve aranan eğitim şartı çok sayıda araştırmaya konu olmuş, dolayısıyla detaylıca bilinmektedir. Taşra müftüleri için aynı şey söylenemezse de bu kişilerin de seçilip atanmalarında, Osmanlı yüksek din eğitimi kurumu olan medrese eğitiminden geçmiş olmalarının bir ön şart olarak arandığı kesindir. Din hizmetlerinin deruhtesinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bulunduğu Cumhuriyet döneminde, il ve ilçe müftülerinin atanmalarında süreç içinde farklı uygulamalar olmakla birlikte, bunların dini yüksek öğrenim görmüş olmaları temel bir ilke olarak kabul edilmiş; ancak aranan nitelikte yeterli elemanın bulunamadığı dönemlerde bu şart esnetilebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Din Eğitimi, Müftü, Şeyhülislamlık, Diyanet İşleri Başkanlığı.

Abstract

*The Election, Assignment Of Muftis And Basic Educational Conditions
For The Assignment Of Muftis from Ottoman Empire Period to These Days*

Replying to religious questions (fatwa) takes an important place within the scope of Islamic religious services. Therefore, it is paid attention for those people who will perform these sensitive services possess some important qualifications like education

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, mbulut@kastamonu.edu.tr

level. Along with the institutionalization of religious services, a specific educational process has been the most expected characteristic for the election and assignment of Muftis like other staffs in religious services. The procedure and expected educational level for the election and assignment of Shayk al-Islam who was the capitol (İstnabul) Mufti in Ottoman Empire has been the subject of several research therefore it is a well-known topic. Even if it is difficult to observe the same process for the Muftis in rural areas, it is a fact that madrasah that was the higher religion education institution in Ottoman Empire was a prerequisite for the election and assignment of those people. Although there has been different procedures on the assignment of city and district Muftis within the process after the department of Religious Affairs of Turkey undertook the religious services in the republic period, taking higher religion education of these people was accepted as the basic condition. However, flexibility was provided for this condition in some periods when the sufficient qualified staff could not be found.

Keywords: *Education, Religious Education, Mufti, Shayk al-Islam, Department of Religious Affairs of Turkey*

Giriş

Bireylerin, kurum ve kuruluşların dini sorularının cevaplandırılması (fetva), din hizmetleri kapsamındaki önemli bir yer tutar. Dini soruların cevaplandırılması, aynı zamanda yaygın din eğitiminin önemli vasıtalarından birini teşkil etmektedir. Din hizmetlerinin kurumsallaşması sonrasında dini soruların cevaplandırılması, başka bir ifade ile fetva hizmeti daha çok “müftü” olarak adlandırılan görevliler tarafından yerine getirilmiştir. İcra ettikleri görevler itibarıyla müftüler, öteden beri hem devlet bürokrasisinde hem de birey ve toplum nezdinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Osmanlı devlet teşkilatında dinî bürokrasiyi temsil eden Şeyhülislâmlığın ortaya çıkışı, teşkilatlanması ve başkent (İstanbul) müftüleri olarak şeyhülislâmların seçilip atanmaları, seçimlerinde aranan eğitim kriterleri, yetki ve sorumlulukları gibi konularda ilk elden kaynaklarımızda ve bu kaynaklara dayanılarak yapılan araştırmalarda yeterli bilgilerin olduğunu söyleyebiliriz; ancak aynı şeyi taşra müftüleri için söylemek biraz zor olacaktır. Taşra müftülerinin seçiminde göz önünde tutulan eğitim kriterlerinin neler olduğu, atanma ve görevden alınmalarında nasıl bir sürecin işlediği konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle, konuyu farklı bağlamlarda ele alan kapsamlı araştırmalara ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz.

Süreç içinde müftülerin seçim ve atanma biçimleri ile seçilmelerinde esas alınan eğitim kriterlerinin Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyet döneminin

ilk 25-30 yılında benzerlik gösterdiğini; ancak sonraki yıllarda önemli farklılıklar oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu farklılıkların 1965 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na ilişkin 633 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle daha da belirginleştiğini görüyoruz.

Konuyu sınırlamak açısından, bu makalede Osmanlı'daki Şeyhülislamlık kurumu ve müftüler konusu özet olarak ele alınacaktır. Osmanlı eğitim kurumu olan ve müftülerin de yetiştiği medreseler ve eğitim konusu ise bu makalenin kapsamı dışında tutulacaktır. Ayrıca bu makalede geçen “şeyhülislam/şeyhülislamlık/meşihat”, “müftü”, “fetva”, gibi kavramların, kavramsal çözümlenmesine girilmeyecektir.

Makalemizde, müftülerin idaresinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda olduğu Cumhuriyet döneminde, müftü olarak göreve başlatılan kişilerde aranan eğitim şartlarına, atanmalarda takip edilen prosedüre nispeten daha geniş yer verilecektir. Makalenin sonunda, bu alanda tarihi süreç içinde oluşan tecrübe ve bu tecrübenin günümüze bakan yöne kısaca değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Dini Soruların Cevaplandırılması (Fetva) ve Müftüler

Bilindiği gibi, “fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” (Atar 1995: 486) olarak tanımlanan fetva, Hz. Peygamber'den günümüze sürekli olarak yerine getirilmiş bir görevdir. Her ne kadar bazı kaynaklarda İslam tarihinde ilk müftünün (“Müftü”, fetva veren anlamında bir terimdir. Bkz. Pakalın 1993: II, 599) Hz. Ebû Bekir, ilk hâkimin de Hz. Ali olduğu ifade edilmişse de, ilk müftü ve ilk hâkim/kadının Hz. Peygamber (s) olduğu da ileri sürülmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber hayatta iken, Hz. Ömer, Hz. Ali, Muaz gibi sahabeler de fetva vermişlerdir (Edib 1947: 3).

Fetihlerle İslam coğrafyası genişleyince, Hz. Peygamber bazı yerlere valiler tayin etmiştir (örneğin, Muaz b. Cebel, Yemen'e gönderilmiştir) ki, bunlar aynı zamanda kadılık ve müftülük görevini de yerine getirmişlerdi. Buna göre fetva kurumunun da birinci devri, Asr-ı Saadet dönemi olmaktadır.

Hz. Peygamberin irtihalinden sonra, Raşid halifeler döneminde valiler, görev yaptıkları yerlerde aynı zamanda hâkimlik ve müftülük görevini de üstlenmişlerdir. Valilerin dışında ayrıca fetva verenler de bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir döneminde “İfta Mahkemeleri” adıyla bir müessese oluşturulmuştu. O

dönemde ashabın ileri gelenlerinden Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Muaz, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Hz. Âişe fetva ile meşgul olmuşlardır. Hz. Ömer dönemine gelince; valilik, ifta ve kaza hizmetleri ayrı ayrı kişilere verilmiş, fethedilen büyük beldelere vali ve kadı gönderilmiştir (Atar 1991: 63-78; Yakut 2003: 34). Şu hususun altını çizmek gerekir ki, İslam tarihinde, genelde, kadılık ve hâkimlik görevinde bulunacak olanlar -ki bu resmi görevde bulunanlar da şer'î hükümlere uygun karar vermek durumunda kişilerdir-, bu görevlere "nasb" ve "tayin" ile geldikleri halde, fetva görevini yerine getirenler; yani müftüler için böyle bir resmi görevlendirme ve atama söz konusu olmamıştır. Gerekli ehliyet ve liyakati taşıyanlar "müftü" olarak isimlendirilmişler ve buldukları yerlerde fetva verebilmişlerdir. Hulefa-yı Raşidin döneminin sonlarına doğru İslam ülkesinin merkezi konumundaki bölgelerde 40 kadar müftü olduğu zikredilmektedir ki, bunların arasında Hz. Âişe de bulunmaktadır (Edib 1947: 6-7).

Hicri ikinci asır, müctehit imamların ortaya çıktığı bir dönemdir. Mezhep sahibi bu imamlar, şer'î hükümleri asli ve fıkhi delillerinden istinbat ederek içtihatla bulunmuşlar, itikadî ve amelî konularda fetva vermişlerdir. Hicri dördüncü asrın başlarından Abbasilerin sonuna kadar olan dönem, fetvada taklit dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu asırlarda, daha önce yaşayan İmam Azam, İmam Şafî, İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel gibi imamların fetvalarına dayanılarak dinî meselelere cevap aranmıştır (Atar 2010: 365-366). Bu keyfiyet hemen hemen günümüze kadar devam etmiştir.

2. Osmanlı Devlet Hiyerarşisinde Din Bürokrasisi (Şeyhülislâmlık) ve Müftülük Görevi

Müftülerin seçim, atanma ve azillerinden, atanmalarında aranan eğitim niteliklerinden söz etmek, genel anlamda din hizmetlerinin ve bu kapsamda fetva hizmetlerinin kurumsallaşmasına vabeste bir durumdur. Yani, bu hizmetlerin resmi bir görev haline dönüştürülmesiyle ortaya çıkmış bir olgudur. Konuya bu açıdan yaklaşırsak, Osmanlı devlet hiyerarşisinde din bürokrasisinin "Şeyhülislâmlık" (aynı anlamda kullanılan diğer terimler: Meşihat, Meşihat-ı İslâmiyye, Meşihat Dairesi, Bâb-ı Meşihat, Şeyhülislâm Kapısı...) adıyla oluştuğunu görüyoruz. Osmanlı devlet hiyerarşisinde din bürokrasisinin oluşumuna gelince, bu konuda kısaca şunlar söylenebilir:

Osmanlı devlet yönetimi padişah (sultan), vezir-i azam (sadrazam) ve şeyhülislâm olarak üçlü bir yapı oluşturur. Bunlardan vezir-i azam (sadra-

zam), devleti padişah adına yöneten, padişah adına kararlar veren kişidir; vezir, kadiasker ve şeyhülislâmların dışındaki bütün devlet görevlilerinin atama, terfi ve azillerinde söz sahibidir. Sözü edilen görevliler hakkında ise padişaha teklif götürmekte, padişahın muvafakatini alması halinde işlem yapılmaktadır (Karatepe: 95, 97).

Şeyhülislâm, ilmiye sınıfının başıdır. Bizzat kendisi olmasa bile, kendisine bağlı ilmiye sınıfına mensup kadiasker vasıtasıyla devlet hiyerarşisi içinde yer almaktadır. Bu durum da gösteriyor ki Osmanlılar, dini nitelikli hizmetleri bir kamu hizmeti olarak telâkki etmiş ve devlet idaresi içinde bu hizmetleri deruhte etmek üzere “Şeyhülislâmlık” olarak temsil edilen dini bir idareye yer vermiştir.

Osmanlılarda, her türlü devlet işinin padişah adına görüşülüp karara bağlandığı en üst kurul olan Divan-ı Hümayunda ilk dönemlerde dini idarenin, şer’î işlemlerin nasıl olduğu bilinmemektedir (Akdağ 1977: 266). Ancak, sonraları divanın üçlü bir yapı oluşturduğunu ve bunlardan birinin de kazaî-şer’î; yani dinî bürokrasi teşkil ettiğini öğreniyoruz (Dursun 1992: 145).

Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar askeri sınıf sayılan ulema, Fatih’ten sonra sadece kaza (yargı), fetva ve medrese (eğitim) işleri ile uğraşmıştır. Şeyhülislâmla temsil edilen din bürokrasisi de devlet hiyerarşisi içerisinde yer almasına ve devlet içinde önemli bir mevkii haiz olmasına rağmen, Şeyhülislâm, Divan-ı Hümayunun üyesi değildi. Ancak, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, yine ilmiye sınıfına mensup bir kişi olan kadiasker, divanın üyesi olarak sürekli divan toplantılarına katılmıştır. Başka bir ifade ile ilmiye-ye bağlı kişiler olarak kadiaskerler, asli üye olarak divanda din bürokrasisini temsil etmişlerdir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şeyhülislâmlar devlet protokolünde kadiaskerlerin önüne geçmiş ve dini bürokrasinin zirvesinde yer almıştır. Bu tarihten itibaren, kadıların ve iptida-yı dâhil müderrislerinin atamaları, şeyhülislâmların sadrazam aracılığıyla inhaları üzerine yapılmaya başlanmıştır (Uzunçarşılı 1988: 87).

Özetle ifade etmek gerekirse, Osmanlı devlet bürokrasisinde dinî nitelikli hizmetler şeyhülislâmlık eliyle yürütülmüştür. Bu kurumun mensupları “ilmiye sınıfı”nı oluşturur. İlmiye; medreseler (eğitim-öğretim), kaza (yargılama) ve fetva (hukuki ve dini danışmanlık) gibi önemli ve geniş hizmetleri yerine getiren kamu kurum ve kuruluşlarını bünyesinde toplayan bir kurumdur. Buna göre; şeyhülislâmın temsil ettiği ilmiye örgütünün yürüttüğü hizmetler, dini ve hukuki danışmanlık, eğitim ve öğretim, yargılama ve yönetim olmak üzere

üçe ayrılmıştı. Dinî ve hukukî danışmanlık hizmetlerini müftüler, eğitim ve öğretim hizmetlerini medreseler, yargılama ve yönetim hizmetlerini ise kadılar yerine getirmişlerdir (1893 yılı itibariyle Şeyhülislâmlığın teşkilat birimleri için bkz. Albayrak 1996: I, 41-46; II, 46).

a. Şeyhülislâmlığın Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi

Şeyhüislamlik kurumunun başı olan şeyhüislam, son tahlilde bir “müftü”; yani “başkent müftüsü” olması yönüyle bu çalışmanın kapsamına girmektedir; şeyhülislâmların seçimi, tayini ve azli gibi konulara da yine bu nedenle kısaca yer verilmiştir.

Osmanlılarda “Şeyhülislâm” unvanının hangi tarihten itibaren kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Fatih Kanunnamesi’nde “şeyhülislâm” ve “müftü” olarak iki ayrı unvanla da anılan kişi, “ulemanın başkanı” olarak zikredilmektedir (Şeyhüislamlik kurumunun otaya çıkış ve gelişimi için bkz. Yakut 2005: 41-48).

Bu unvanın Osmanlılarda resmi bir sıfat olarak kullanılmaya başlamasından çok önceleri İslam dünyasında büyük âlim ve fakihler hakkında kullanılan tazim sıfatlarından biri olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında da bu tabir kullanılmış; ancak bu sıfatı taşıyan kişiler, resmen göreve getirilen ve görevden alınan kişiler olmamıştır. Kesin bilinmemekle beraber “şeyhülislâm” tabiri II. Murad veya Kanuni devrinden itibaren başkent müftüsü için resmi bir unvan olarak kullanılmaya başlandığı ileri sürülmektedir.

Yaygın kanaate göre, “Şeyhülislâm” sıfatıyla bu makama getirilen ilk zat II. Murad zamanında Şemseddin Molla Fenari (1424-1431) olmuştur (Uzunçarşılı 1988: 322; Yakut 2005: 27). Şeyhülislâmlık teşkilatının en önemli birimi olan “Fetva Emaneti” ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde ihdas edilmiştir (Berki 1962: 83).

Yüksek payeli müderrislerin, kadıaskerlerin, vilayet ve sancak müftülerinin, imam, hatip ve müezzinlerin, “mevali” denen büyük kadıların ve tarikat şeyhlerinin (meşayih) tayinleri 1574 yılında Şeyhülislâmlara verilmiştir. Böylece Şeyhülislâmlık, kurumsallaşmasını en üst düzeye çıkarmıştır (Parmaksızoğlu: 57-58).

Osmanlılarda müftülük ve kadılık görevi, 16. yüzyıl ortalarına kadar bazen aynı kişiye verilmişse de, bu tarihten sonra bu iki göreve ayrı ayrı tayinler

yapılmıştır. Bu tarihten itibaren Şeyhülislâm bütün ilmiye sınıfının başı olmuş, bu çerçevede müderris ve kadılar da Şeyhülislâmlığa bağlanmıştır. Daha sonra, ulemanın mercii durumundaki başkent müftüsünden; yani şeyhülislâmdan başka vilayet, sancak ve kazalarda da halkın sordukları şer'i sorulara cevap veren müftülükler bulunmuştur. Bunlar, şeyhülislâmlıkça kendilerine gönderilen "ruus"lardaki önerilere göre davranmak zorundaydılar (Uzunçarşılı 1988: 174). Bunların verdikleri fetvaların formatı da şeyhülislâm fetvalarındaki aynıydı.

II. Abdülhamid döneminde Meşihat makamı çok daha geniş yetkilere kavuştu. Şeyhülislâmlık bir nezaret (bakanlık) konumuna geldi. Şeyhülislâm da II. Mahmut döneminden itibaren bir nâzır (bakan) olarak Vükela Heyetine katılarak siyasi ve idari her konuda görüş beyan etmeye başladı (Karal 1988: VII, 304).

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde toplam 210 müftü bulunuyordu. Bütün büyük şehirlerde birer müftü bulunduğu gibi Mekke, Medine, Kahire, Halep, Kudüs, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp gibi şehirlerde birer Hanefi müftü yanında Şafî, Mâlikî ve Hanbelî müftüler de görevlendirilebiliyordu. Bu müftüler sadece kendi mezhepleriyle ilgili fetva vermekteydiler (Karal 1998: VI, 140).

Şeyhülislâmlık, ilk şeyhülislâm Molla Fenari'den son Şeyhülislâm Medeni Mehmed Nuri Efendi'ye kadar (4 Ekim 1922) fasılasız 498 yıl devam etmiş ve birkaçı mükerrer olmak üzere 129 veya 130 kişi şeyhülislâmlık görevinde bulunmuştur (Kazıcı 1991: 179-182; İpşirli 1994: 269).

b. Şeyhülislâmların Seçim ve Atanması

Ebussûd Efendi'nin (ö. 1575) şeyhülislâmlığı dönemine kadar (kendisi dâhil), şeyhülislâmlığa/başkent müftülüğüne atanmak için belirlenmiş bir hiyerarşi yoktu. Kadıaskerlik, "mevleviyet" denilen büyük kadılık ve müderrislik yapmış kişilerden uygun görülenler şeyhülislâmlığa/müftülüğe getirilmişlerdi. Ancak Ebussûd'dan sonra bu göreve genelde kadıaskerlik (çoğu zaman Rumeli, bazen de Anadolu Kadıaskerliği) payesine sahip olanlar veya "kadıasker mazûlleri" getirilmiştir (Uzunçarşılı 1988: 179). Bu durum 17. yüzyıldan sonra sadece Rumeli kadıaskerleri veya mazullerinden tayin etme şekline dönüşmüştür. İstisnai olarak Anadolu kadıaskerlerinden de seçilmiştir (Uzunçarşılı 1988: 190).

Ebussuûd Efendi'den itibaren şeyhülislâm seçim ve ataması ciddi bir hiyerarşiye bağlanmıştır. Bu makama gelebilmek için birtakım merhalelerden geçmek gerekiyordu. Buna göre müderrislik “mertebesini ihraz eden” bir kimsenin en az 15-20 yıl hocalık yaparak ders okutması, belli mevleviyet (büyük kadılık) görevlerinden sonra İstanbul kadılığı, Anadolu Kadıaskerliği ve en nihayet Rumeli Kadıaskerliğine getirilmiş olması gerekiyordu. Ancak bu sıranın takibinden sonra meşihat makamına gelinebilirdi.

Kadıaskerliğe yükselebilmek için de şu süreçten geçmek gerekiyordu: Medreselerde kadılık için gerekli eğitimi görenler önce kazalara atanırlar. Belli bir süre sonra sancak kadılığına yükselirler. Kadılıkta en yüksek sınıf İstanbul Kadılığıdır. Ondan sonra kadıaskerlik makamı gelir (Dursun: 1992: 160).

İlmiye sınıfının başı olan şeyhülislâmların tayini bizzat padişah tarafından yapılmaktaydı. Bu tayinde sadrazamın da etkisi olduğu bilinmektedir. Buna mukabil, bazen sadrazamın azlinde de şeyhülislâmın etkili olduğu görülmektedir. Sadrazam, anlaşabileceği birini padişaha önerirdi; ancak padişah, sadrazamın görüşünü almadan da doğrudan şeyhülislâm tayin edebilirdi (Yakut 2005: 205).

Buna göre şeyhülislâmlığa gelebilmek için fiilen kadılık yapmış olmak veya o payeye sahip olmak gerekiyordu. Bundan da anlaşılıyor ki, şeyhülislâmlığa yükselebilmek için takip edilen hiyerarşi, kasaba müftülüğünden başlayıp diğer müftülüklerden geçerek gelinen bir hiyerarşi değildir. Dursun'un ifadesiyle, “Hiyerarşik yapı, din bürokrasisini oluşturan kadılık, medreseler (müderrislik) ve müftülük örgütleri arasında karşılıklı olarak belli pozisyonlara tekabül eden, rahatlıkla geçişlerin olduğu karma bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.” (1992: 160).

Şeyhülislâmın göreve başlatılma usulü şöyle cereyan ediyordu: Şeyhülislâmlığa getirilmesine karar verilen aday, sadrazamla birlikte padişahın huzuruna çıkar, padişah kendisini şeyhülislâmlığa getirmek istediğini söyler, eğer kabul ederse adaya beyaz çuha kaplı samur bir kürk giydirilirdi. Sonra şeyhülislâm sadrazamla birlikte padişahın huzurundan ayrılarak Paşakapısı'na gelir, buradan ayrılışında da sadrazam tarafından kendisine hediyeye edilen ata binerek uğurlanırdı (Uzunçarşılı 1988: 189-191; Yıldız (editör): 1989: VII, 425).

Başlangıçta kaydı hayat şartı ile görevde kalan şeyhülislâmlar, daha sonra değişik nedenlerle padişahlar tarafından azledilebilmişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren, azledilen şeyhülislâmlardan bir kısmı yeniden bu göreve getirilebilmiştir (Geniş bilgi ve örnekler için bkz. Uzunçarşılı 1988: 152 vd).

Ulemanın başkanı olan şeyhülislâmlar, Osmanlılarda devlet katında yüksek bir itibara sahiptirler (Geniş bilgi için bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi 1998: 197, 259, 265). Bilhassa İbn Kemal (1525-1553) ve Ebussuûd Efendi (1545-1574) gibi güçlü şeyhülislâmların döneminde Şeyhülislâmlık daha bir önem kazanmıştır.

3. Osmanlı Döneminde Taşra Müftülerinin Seçim ve Atanmaları

Osmanlı dönemi taşra müftülerinin seçim ve atanması konusunda elimizdeki bilgilerin kısıtlı olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Bununla birlikte Başkent müftüleri olarak şeyhülislâmların seçim ve tayinleriyle ilgili özet olarak verdiğimiz bilgiler kısmen de olsa taşra müftülerinin seçim ve atamaları için de bir fikir verebilir.

Osmanlılarda müftülük teşkilatında en yüksek merci -yukarıda da değinildiği gibi- Başkent (İstanbul) Müftülüğü; yani Şeyhülislâmlık, en alt seviyedeki de kaza müftüleridir.

İlmiye Salnamesinden öğrendiğimize göre, taşrada ilmiye sınıfını kadı ve müftüler temsil etmektedir. Buna göre, Osmanlı devletinin bütün önemli şehirlerinde müftü bulunurdu. Müftü tayin edilmeyen yerlerde kadı, fetva görevini de üstlenir veya bu görevi, yerleşim birimindeki bir medresenin müderrisine havale edilirdi (Albayrak 1996: I, 39).

Kazalarda kadılardan sonra en önemli görevliler müftülerdir. Kaza dâhilinde ulemadan biri olan müftü, kazanın en üst otoritesi olan kadı'nın yardımcılarında biri durumundadır. Doğrudan kadı'nın emrinde çalışan bir görevli olmamakla birlikte, fetva vermek suretiyle kadıların hüküm vermesine yardımcı olmuşlardır. Böyle durumlarda fetva hüküm değil, ama hükmün verilmesinde önemli rol oynuyordu. Taşrada, esas görevleri fetva vermek olan müftüler, Tanzimat'tan sonra, buldukları yerin idare meclisi üyesi oldukları gibi kadılıktan havale olunan şer'î meselelere ve halk tarafından sorulan dinî sorulara cevap vermek durumunda idiler. Ayrıca bölgelerindeki medreselerin imarına, eğitim ve öğretimin müderrisler tarafından gereği gibi yürütülmesine nezaret ederlerdi (Albayrak 1996: I, 39).

Osmanlılar Hanefiliği kendilerine bir tür resmi mezhep olarak seçtiklerinden taşrada görevlendirilen kadıların tamamı Hanefî mezhebine bağlı olanlardan seçilirdi. Ancak, kadıların da fetva için başvurabildikleri müftüler, buldukları yerin halkının çoğunluğunun mezhebinden olurdu. Ayrıca, büyük yerleşim birimlerinde ve halkın mezhep yönüyle çeşitlilik gösterdiği yerlerde Hanefilik dışındaki diğer Sünnî mezheplerin de müftüleri bulunabilirdi (Karatope: 129).

1913 yılı itibariyle Osmanlı ülkesinde, 35 vilayet, 74 liva ve 540 kaza müftüsü olmak üzere toplam 649 müftü bulunmaktaydı (Albayrak 1996: I, 38-39, Düstur, 2. Tertip, c. 1, ss. 541-554'ten).

Müftüler ulema sınıfındandırlar ve hepsi Osmanlı hudutları dâhilinde yaşayanlardan seçilmişlerdir (Kramers 1967: 485-489).

Bilindiği gibi, bütün ilmiye mensupları gibi müftüler de medreselerden yetişmişlerdir. Medrese eğitimi tamamlandıktan sonra müderrislik payesini alan bir kişi, ileride daha yüksek düzeyli bir görev almayı da düşünmüyorsa, müftülük görevi talep edebilirdi (Ubicini: 105). Bu olgu, müftülük mesleğinden şeyhülislâmlığa yükselmenin olamayacağını da ortaya koymaktadır.

Osmanlılarda Tanzimat'tan sonraki uygulamaya göre, bir beldede müftülük "inhal ettiğinde", buraya mahalli ulemadan olan, medresede ders vermekle görevli ve ilmi yeterliliği olan kişi müftü olarak seçilirdi. Bu seçim o bölgenin ders okutan medrese müderrisleri, büyük camilerin imam ve hatipleri, mahallin idare meclisi ve belediye meclisi üyelerinden temsilcilerin gizli oyları ile yapılırdı. Bu seçim sonucunda en fazla oy alan adayın ismi Meşihat makamına bildirirdi. "Eğer kadro mevcutsa ve elde tayinini isteyen namzet varsa Meşihat Makamı, eline iznini vermek suretiyle, müftü tayin edebilirdi. Bazı durumlarda mahalli seçimlere itiraz olursa Meşihat makamı bunu değerlendirir ve merkezden bizzat müftü tayin edilirdi." (Albayrak 1996: I, 39-40). Şeyhülislâmlığın lağvına kadar müftü tayinleri bu şekilde devam etmiştir.

1574 yılına kadar müftülerin tayin ve azilleri vezir-i azamlar tarafından yapılmışken bu tarihten itibaren müderris ve mevalilerle birlikte müftülerin tayini de şeyhülislâmlara bırakılmıştır. Buna göre vilayet, kaza ve sancak müftüleri, imam, hatip, müezzin ve mevaliden büyük kadıların, ayrıca kadiaskerlerin tayinleri şeyhülislâm tarafından yapılmıştır (Uzunçarşılı 1988: 179).

Kadılık mesleğindeki benzer bir şekilde müftüler için hiyerarşik bir yükselme söz konusu olmamaktaydı. Terfileri, buldukları şehirden daha

önemli bir şehre nakledilmeleri şeklinde gerçekleşiyordu (Ubicini: 101). Ayrıca müftüler, belli bir süre için tayin edilmiyorlar ve herhangi bir uygunsuz durum olmadığı sürece bu görevi çoğu zaman vefatlarına kadar sürdürüyorlardı (Karal 1988: VI, 140). Öte yandan taşra müftülerinin görevden alınmaları şeyhülislâmın teklifiyle olmaktadır (Özkaya 1985: 209). Müftüler arasında istifa ederek görevinden ayrılanlara nadir olarak rastlanıyordu.

4. Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Dönemi (1920-1924)

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılışını müteakip kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri, Osmanlılardaki dini kurumları tamamen değiştirmemiş, ancak, Şeyhülislâmlık yerine, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti adıyla bir bakanlık ihdas ederek bu vekâleti dini kurumların başına geçirmiştir. Buna göre, dinî hizmetlerin geleneksel yapısının TBMM hükümetleri döneminde önemli ölçüde korunup sürdürüldüğünü söyleyebiliriz. Bu vekâlet, Osmanlı İmparatorluğundaki Şeyhülislâmlık ile Evkaf Nezaretinin yetki ve sorumluklarını üstlenmiştir. Örneğin, fetva ve müftülük hizmetlerini deruhte etmek üzere vekâletin merkez idaresinde Fetva Emni, Fetva Emaneti Azaları ve Fetva Emaneti Müsevvitleri; vilayetler idaresinde de “memurin-i ilmiye” diye vasıflandırılan Müftüler ve Müftü Müsevvitleri kadroları yer almıştır. Nitekim Vekâletin üç ana görevinden birinin ifta olduğu ve Şer'iyye Vekilinin bir bakıma Şeyhülislâm konumunda bulunduğu, Vekâlete ilişkin konuların görüşüldüğü Meclis müzakerelerinde de ifade edilmiştir (Örnek olarak bkz. Zabıt Ceridesi 1338/1922: 398).

Buna göre, 1920-1924 yılları arasında ülkemizde din hizmetlerini, din eğitimi ve vakıfların idaresiyle ilgili işleri bakanlık düzeyinde yürüten Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti döneminde, müftülerin seçim ve tayinlerinde Osmanlıların son dönemindeki uygulamaların geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

5. Cumhuriyet Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı İdarisinde Müftülerin Seçim ve Atanmaları ve Atamalara Esas Olan Eğitim Kriterleri

Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de dinî nitelikli hizmetler bir kamu hizmeti olarak telakki edilerek bu hizmetlerin idaresine bakmak üzere devlet düzeni içinde “Diyanet İşleri Reisliği” adıyla bir kuruma yer verilmiştir.

Kuruluşundan günümüze Başkanlık için yapılan yasal düzenlemeler ve oluşturulan mevzuatta müftülerin seçim ve atanmaları ile atanmalarında aranan eğitim şartlarını şöyle özetleyebilirsiniz:

1. 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı “Şer’iyye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanunda (Diyamet İşleri Reisliğinin kuruluş kanunu), müftüler konusu yasada sadece “Müftülerin mercii, Diyanet İşleri Reisliğidir.” (Madde: 6) kaydı ile yer almıştır (Düster: 3. tertip, c. 5, s. 665).

2. 1935 yılına kadar Reisliğin teşkilat kanunu olmamıştır. Bu yıllarda bütçe kanunlarına eklenen cetvellerle teşkilatın kadroları belirlenmiştir. Söz konusu cetvellerde il ve ilçe müftüsü kadrolarına sürekli olarak yer verilmiştir.

Kuruluşundan on bir yıl sonra, 14 Haziran 1935 tarihinde çıkarılabilen Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ilk teşkilat kanununda (2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun), Reisliğin taşra teşkilatının müftü, müsevvit, vaiz ve dersiamlardan oluştuğu ifade edilmiştir (Madde: 1). Bu kanunda müftülerin seçim ve tayini konusu şu şekilde yer almıştır (Madde: 4):

“Her vilayet ve kaza merkezinde Diyanet İşleri Reisliğine bağlı birer müftü bulunur.

“Müftülük inhilal ettikte vilayetlerde valilerin, kazalarda kaymakamların reisliği altında mahallindeki dersiam, vaiz, imam ve hatiblerle belediye azası içtima ederek müftülük için lazım gelen ilim ve fazileti haiz zevat arasında gizli rey ile üç kişi seçerler. İntihab neticesi, vilayetin hususi mütaleası da ilave olunarak vilayetten Diyanet İşleri Reisliğine bildirilir. Bu üç zattan biri Reislikçe tercih olunarak tayin ve memuriyeti mahalline tebliğ olunur. Reislik, intihab edilenlerden hiçbirini münasip görmediği takdirde yeniden intihab yapılmak üzere iade eder.

“Mahallinde müftü intihabına layık kimse bulunmadığı anlaşıldığı takdirde doğrudan doğruya Reislik makamınca evsaf-ı lazimeyi haiz müftü tayin ve izam olunur.

“Müftü müsevvitleri müftülerin inhası üzerine vilayetlerce tayin olunurlar.” (Düster: 3. tertip, c. 16, s. 1501-1502).

Görüldüğü gibi bu kanun, müftülük için önce mahallinde seçim ve sonra Başkanlıkça tayin şeklinde iki aşamalı bir süreci öngörmektedir. Diyanet

İşleri Başkanlığı'ndan müftülüklere gönderilen 25.12.1952 tarihli genelgede söz konusu kanunun 4. maddesine dayanılarak mahallinde yapılacak müftü seçimlerine ilişkin detaylı açıklamalar yer almıştır. Bu cümleden olarak genelgede müftü seçimine aday olacaklarda aranılacak eğitim şartlar da sıralanmıştır (Madde: 7). Buna göre adaylarda;

- Darülfünun İlahiyat Fakültesi, medrese (Medresetü'l-İrşad, Medresetü'l-Vaizin, Kuzat Medresesi, Nüvvab, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Sahn bölümü) veya bunlara muadil yabancı dinî yüksek öğrenim görmüş olmak veya dersîâm olmak,
- 3 Mart 1340/1924 tarihinden önce icazet almış olmak, icazete sahip olmayanların ise, Başkanlıkça yapılan müftülük imtihanını girerek yeterlilik belgesi almış olmak şartları aranmıştır. Genelgede ayrıca müftülük yeterlilik sınavına ilişkin açıklamalar da bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi, müftü seçiminde aday olabilmek için eğitim şartı olarak, o tarihlerde artık tarihe karışmış olan Osmanlı son dönemi medreselerinden veya Darülfünun İlahiyat Fakültesinden mezun olmak ya da dersiam olmak şartı aranmıştır.

Bu kayıtlar bize ayrıca, Cumhuriyetin başından itibaren uzunca sayılabilecek bir dönem içinde, müftülük gibi önemli hizmetleri Osmanlı'nın son dönemi medreselerinde yetişmiş şahısların üstlendiğini gösterir. Ayrıca bu hükümlerin Osmanlı'nın son döneminde müftüler için yapılan düzenlemelerdeki hükümlerle benzerlik gösterdiğini belirtmeliyiz.

3. Müftü tayinlerinin 1950'li yıllara kadar bu mevzuat çerçevesinde yürütüldüğünü görüyoruz. Nitekim 23 Mart 1950'de kabul edilen 5634 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı yeniden örgütlenirken müftülerin atanma sistemlerinde önemli bir değişiklik olmamıştır.

4. Başkanlığın en detaylı teşkilat kanunu olan 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun"da, ilk kez olarak Başkanlıkta görev alacak her kademedeki personel için aranan nitelikler ve atama usul ve şartları gerçekçi bir zemine oturtulmuştur. Yasaya göre Başkanlığın iller kuruluşu il ve ilçe müftülüklerinden oluşmuştur (Madde: 2). Kanunun 15-17. maddelerinde de müftü ve vaizlerin görevleri sayılmıştır. Yasa ile müftü atanmasında dinî yüksek öğrenim şartı aranmış, ancak bu nitelikte istekli çıkmaması halinde İmam-Hatip Okulu ikinci devre mezunu olma şartı yeterli sayılmıştır (Madde: 22/e).

Kanunun 21. maddesinde de, il müftülerinin tayini Diyanet İşleri Başkanının inhası üzerine ortak kararname ile, ilçe müftülerinin tayini ise Personel Dairesi Başkanlığı'nın inhası üzerine Diyanet İşleri Başkanınca atanacakları hükmü yer almıştır.

Diğer kadrolar gibi, müftülüğe atanmak üzere yapılacak seçme sınavı usulleri bu kanunda yer almamış, bunların, bilahare Başkanlıkça hazırlanacak bir yönetmelikle tespiti öngörülmüştür (Madde: 22). Müftülerin mahallinden seçimine bu yasa ile son verilmiştir.

5. 633 sayılı teşkilat kanunundan sonra, zamanla ortaya çıkan mevzuat boşluğu, söz konusu kanuna dayanılarak çıkartılan tüzük, yönetmelik ve yönergelerle telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda müftülerle ilgili düzenlemeler de yapılmıştır. Örneğin 1974 yılında, söz konusu yasanın 21 ve 22. maddelerine dayanılarak “Müftü ve Vaizler İle Müftü Yardımcıları Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği” çıkartılmıştır (toplam 5 bölüm ve 27 madde) (Resmi Gazete: 23.01.1974 tarih ve 14476 sayı). Buna göre il müftüsü olabilmek için; dini yüksek öğrenim yapmış olmak ve (1976 yılında yapılan bir değişikliğe göre), Başkanlık teşkilatının herhangi bir kademesinde (büro memurluğu ve müezzin-kayyımlık hariç) veya Milli Eğitim Bakanlığında meslek dersleri öğretmeni olarak en az yedi yıl başarı ile görev yapmış olmak şartı aranmıştır. Ayrıca bu sürenin en az üç yılının raportörlük, müftülük, vaizlik veya üstü sayılan görevlerde geçirilmiş olması şartı konmuştur (Madde 12).

Aynı yönetmeliğe göre vaiz ve ilçe müftüsü olabilmek için önce staj yapmak üzere “müftü yardımcısı” unvanı ile bir il müftülüğünde bir yıl süre ile görev yapma şartı getirilmiştir. Bu yönetmelikte 1976 yılında yapılan değişikliğe göre, müftü yardımcısı olarak atanabilmek için, dini öğrenim veren fakülte veya yüksek okul mezunu olmak, Başkanlıkça açılan sınavda başarı göstermek gerekiyordu. Bu nitelikteki kişiler bir yıl süreyle bir il müftülüğüne stajyer olarak atanabiliyorlardı (Madde 2). Dini yüksek öğrenime sahip istekli çıkmaması halinde İmam-Hatip Okullarının ikinci devresini bitirenler de stajyer müftü yardımcılığına atanabiliyorlardı. Keza acil ihtiyaç duyulan bir kısım ilçeler için de doğrudan stajyer müftü ve vaiz atanabilmiştir. Stajyerliğin kaldırılması için ilgili yönetmelik (Va'z ve Vaaz Edecekler Yönetmeliği) çerçevesinde adayın bir vaaz risalesi hazırlaması ve hazırlanan Risalenin Başkanlıkça yeterli görülmesi gerekiyordu.

6. 1978 yılında çıkartılan DİB Özel Sınav Yönetmeliğinde de (Bkz. Resmi Gazete: 11 Ekim 1978 tarih ve 16431 sayı) müftü, müftü yardımcısı ve vaizlerin dini yüksek öğrenim görmüş olmaları şartı aranmıştır (Madde: 9).

7. Görüldüğü gibi, Başkanlığın kuruluşundan itibaren -cami görevlilerinden farklı olarak- imkânların elverdiği ölçüde, müftü atamalarında dini yüksek tahsil görmüş olmak bir eğitim kriteri olarak benimsenmiştir. Günümüze doğru gelindiğinde ülkemizde dini yüksek öğrenimdeki gelişmelerin de katkısıyla Başkanlık bu kriteri daha sıkı bir şekilde uygulamıştır. Ancak, 1980'li yıllara kadar bile, dini yüksek öğrenim yapmış bir genç, daha fakülteyi bitirir bitirmez ve öncesinde hiçbir mesleki tecrübesi olmaksızın Başkanlıkça açılan müftülük ve vaizlik sınavına katılabilmekte ve başarılı olması halinde daha ilk görevi olarak vaiz veya ilçe müftüsü olarak atanabilmekteydi. Stajyer müftü olarak atanma uygulaması ise, yukarıda zikredilen 1974 tarihli yönetmelikle (yasa değil) mümkün olabilmisti.

8. 2000'li yıllara geldiğimizde müftülük atamasında benzer eğitim ve hizmet şartlarının aranmasına devam edildiğini görüyoruz. Örneğin 1999'da yürürlüğe konan "DİB Sınav, Atama, Nakil ve Görevde Yükselme Yönetmeliği"nde (Resmi Gazete: 23 Kasım 1999 tarih ve 23885 sayı) il müftüsü olarak atanabilmek için, dört yıllık dini öğrenim yapmış olmak, vaizlik ve üstü sayılan görevlerde fiilen toplam beş yıl görev yapmış olmak ve bu sürenin en az üç yılını fiilen ilçe müftüsü veya eğitim merkezi müdürü olarak geçirmiş olmak şartı aranmıştır. İlçe müftüsü olarak atanabilmek için ise, yine dini yüksek öğrenim ve beş yıllık çalışma şartları yanında, Başkanlıkça açılan ihtisas kursunu başarı ile bitirmiş olmak şartı aranmış; ancak doktora yapmış olanlardan Diyanet İşleri Başkanlığı'nda halen görevli olanlarda bu şart aranmamıştır (madde 9/36, 37).

İlçe müftüsü olabilmek için dini yüksek öğrenim yanında Başkanlıkça açılan ihtisas kursunu başarıyla bitirmiş olma şartının da aranmaya başlanması, müftülerin eğitim kriterleri açısından önemli bir adım sayılabilir.

9. Başkanlığın 24 2002 tarihli genelgesi ile, ilk defa devlet memurluğuna atanacaklar için ÖSYM'ce yapılmaya başlanan Kamu Personeli Seçme Sınavı'na (KPSS) katılarak bu sınavda belirli bir puan alarak başarılı olma zorunluluğu yanında, Başkanlık din hizmetleri sınıfında ilk defa görev alacaklar için Başkanlıkça yapılacak yazılı ve uygulamalı sınavlardan "yeterlik belgesi" almış olma şartı getirilmiştir.

25 Ağustos 2004 tarihli ve 25564 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan DİB Sınav Yönetmeliğinin 6. Maddesi (Değişik 29 Nisan 2009 tarihli ve 27214 tarihli Resmi Gazete) ile de, diğer devlet kadroları için de getirilmiş olan Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) katılma zorunluluğuna yer verilmiştir.

10. 633 sayılı teşkilat yasasında 1 Temmuz 2010 tarihli ve 6002 sayılı yasa ile yapılan değişiklikte “personelin nitelikleri” sayılırken eğitim şartı olarak il ve ilçe müftülerinin “en az lisans düzeyinde dinî yüksek öğrenim mezunu olması” şartı aranmıştır (Madde 8). Buradaki “en az” kaydıyla, dini yüksek öğrenimin, duruma göre müftü atanmasında tek başına bir eğitim şartı olarak yeterli olamayabileceği anlaşılmaktadır.

11. 2011 yılında yapılan bir düzenleme ile, il ve ilçe müftüsü kadroları yanında “Başkanlık Müftüsü” kadrolarının ihdas edilmiş olması yeni bir adım sayılır (23 Ağustos 2011 tarihli ve 653 sayılı KHK). **Bu düzenlemeye göre**, yurt içinde ve yurt dışında inceleme ve araştırmalar yapmak ve Başkan tarafından verilecek diğer görevleri yürütmek üzere, kırk Başkanlık müftüsü atanabilir (Ek cümle: 23/8/2011-KHK-653/8 md.).

12. Son olarak 2011 yılında yürürlüğe giren “DİB Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliğine göre (Madde 6); Başkanlık, il ve ilçe müftüsü ile il müftü yardımcısı, ilçe müftü yardımcısı (bayan) olarak atanabilmek için “en az dört yıllık dinî yüksek öğrenim mezunu olmak” şartı aranmış, ayrıca Başkanlık müftülüğü için “Başkanlık teşkilatında il müftülüğü veya üstü görevlerde çalışmış olmak”; il müftülüğü için “Başkanlık teşkilatında, en az beş yılını ilçe müftüsü veya dengi görevlerde geçirmiş olmak kaydı ile vaizlik veya üstü sayılan görevlerde veya İlahiyat fakültelerinde öğretim üyesi olarak on yıl görev yapmış olmak”; ilçe müftülüğü için ise “Başkanlıkça açılan ihtisas kursunu başarı ile bitirmiş olmak veya ilahiyat alanında doktora yapmış olmak” şartları aranmıştır. Buna göre ilçe müftüsü olabilmek için salt dini yüksek öğrenim mezunu olmak yeterli bulunmamakta ve ilave bir eğitim öngörülmektedir ki, bu, eğitim yönüyle daha nitelikli müftü istihdam edilmesi açısından önemli bir gelişme sayılmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Fevkalade bir önem ve hassasiyeti haiz olan din hizmeti alanında görev alacak kişilerin iyi yetişmiş olmaları öteden beri önemsenmiştir. Bunun sağlanması amacıyla özellikle müftülerin seçim ve atanmalarında, diğer bazı şartlar yanında eğitim kriterleri de aranmıştır. Örneğin Osmanlı döneminde, yüksek dini memuriyetler sayılan müftülük ve vaizlik gibi görevlere gelebil-

mek için sistematik bir medrese eğitimi tamamlamış olmak gerekmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı çerçevesinde de dönemin imkân ve şartlarına göre birtakım eğitim kriterleri aranmıştır ki bunlar, yukarıda özetlenmeye çalışılmıştır. Özellikle 1965'ten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı için tanzim edilen yasal düzenlemelerde müftülük için öngörülen eğitim şartının çitası zamanla biraz daha yükseltilmiştir.

Müftüler, bireylerin ve kurumların dini müşküllerine cevap arayan kişiler, kendisine bağlı bulunan din hizmetlilerinin amirleri olmaları yanında, içinde buldukları toplumun önde gelen kişileri de oldukları için onların her yönden donanımlı olmaları önem arz etmiştir. Bu nedendir ki, mesela ülkemizde 1925-1950'li yıllarında din eğitiminin hiçbir şeklinin yapılamaması nedeniyle imam-hatip gibi cami görevlilerinin istihdamında uzun yıllar hiçbir formal din eğitimi şartı aranmazken, bu sıkıntılı dönemlerde bile müftülerin atanmasında yine de onların olabildiğince dini yüksek öğrenim görmüş olmalarına özen gösterildiğini belirtmemiz gerekir. Ancak günümüz de dâhil, Cumhuriyet tarihi boyunca genel anlamda din hizmetlisi, özelde de müftü yetiştirmede önemli sıkıntıların yaşandığı da bir gerçektir. Ne var ki, ülkemizde mesleki din eğitim kurumlarında olsun, bizzat Başkanlık teşkilatında olsun, geçmişten günümüze sürekli bir arayış ve çabanın olduğu da bir vakıdır.

Bu samimi çabalar gösterilirken, kişisel gözlemlerimize göre, şöyle bir problem halen devam etmektedir: Birtakım süreçlerden geçirilerek il veya ilçe müftüsü olarak atanmış şahısların, aradan belli bir süre geçtikten sonra, ilmi birikimlerini ve hizmet performanslarını koruyup koruyamadıklarını, mükte-sebatlarına yeni şeyler ekleyip ekleyemediklerini test edecek, ölçüp değerlendirecek ve sonuçlarına göre değerlendirmelerde bulunacak bir uygulama ve mekanizmanın olmadığı görülmektedir. Bu durum, onların sunacağı hizmetler adına önemli bir handikap olarak karşımızda durmaktadır.

Diğer bir husus, günümüzde müftüler birer dini-ilmi kişilik, irşad ve fetvalarıyla toplumu aydınlatan birer mürşit olmaktan daha çok bürokrat kimlikleriyle öne çıkmaktadırlar. Öte yandan, avamî ifadesiyle insanlar da artık dini konularda danışmak için müftüye gitmemekte ya da müftüyle muhatap olmamaktadır; çünkü bu işler artık müftünün veya Başkanlığın görevlendirdiği daha farklı unvanlardaki görevliler tarafından yapılmaktadır. Bu durumun, müftülerin dini bilgi birikimlerini güncelleştirememelerine, hatta mevcudu bile koruyamayıp birikimlerini önemli ölçüde yitirmelerine neden olabileceği; sonuçta, müftü yetiştirmek üzere harcanan çabaların şu veya bu ölçüde heba olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüzde müftülerin eğitim ve istihdamında, üzerinde teemmül edilmesinin faydalı olabileceğini düşündüğüm tarihi bir tecrübemize bir kez daha dikkat çekerek konuyu bitirmek istiyorum.

Osmanlının son dönemleriyle Cumhuriyeti takip eden bir çeyrek asır süre içinde bir prosedür olarak müftülerin mahallinde yetişmiş veya mahalli ulema arasından seçimine öncelik verilmiştir; mahallinde liyakatli âlim yoksa ancak o zaman merkezden müftü atama cihetine gidilmiştir. Ayrıca yine sözü edilen dönemlerde müftü seçiminde iki aşamalı bir sistem uygulanarak müftünün önce mahallinde seçilmesi, daha sonra seçilen adayın ya da adaylardan birinin merkezce atamasının yapılması uygulaması üzerinde de durulmalıdır. Bir müftünün doğup büyüdüğü veya öğrenim gördüğü bir yerde görev yapması, o müftünün bölgeyi ve bölge halkını tanyor olması açısından önemli görülmüştür. Dolayısıyla günümüzde müftü seçimi açısından bu tecrübe en azından tartışmaya açılmalıdır. Bu konu üzerinde çalışılırken günümüzde İlahiyat fakültelerimizin illerimizin çoğunda açılmış olması da göz önünde tutulmalıdır (Bu konuda bazı değerlendirmeler için bkz. Bulut 2010a: 42-45; Bulut 2010b: 44-47).

Yerel birikimin olabildiğince değerlendirilip teşvik edilmesi açısından da bu iki tarihi tecrübenin değerlendirilmesi faydadan hali olmayacaktır kanaatindeyiz.

Son bir önerimiz de şu olacaktır: Mevcut İlahiyat fakültelerimiz günümüzde farklı statüde olmalı; bunlardan müftü, vaiz gibi üst düzey görevlilerin yetişeceği bir kısmında daha ileri düzeyde eğitim verilmeli ve Diyanet İşleri Başkanlığı da özellik arz eden pozisyonlarda münhasıran buradan mezun olanları istihdam etmelidir.

Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa (1977). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul.
- Akgündüz, Murat (2000). *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*. İstanbul: Beyan Yayını.
- Albayrak, Sadık (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli) I-II*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayını.
- Ali Emîrî Efendi (1334 h./1331-1332 hş.). "Meşihat-ı İslâmiyye Tarihçesi", *İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, ss. 304-320.
- Atar, Fahrettin (1991). *İslâm Adliye Teşkilâtı*. 3. baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Atar, Fahrettin (1995). "Fetva", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) XII*, İstanbul: TDV Yayını, s. 486 vd.

- Atar, Fahrettin (2010). *Fıkıh Usulü*. 8. baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını.
- Berki, A. Himmet (1962). *İslam'da Kaza, Hüküm ve Hakimlik ve Tevabii*. Ankara.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1949). *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye I*. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını.
- Bulut, Mehmet (2010a). “Din Hizmetlisi Yetiştirme ve Başkanlıkta Din Hizmetlisi İstihdamı Sorunu”. *Diyanet Aylık Dergi* S. 238: 42-45.
- Bulut, Mehmet (2010b). “Din Hizmetlilerinin Mahallinde Yetiştirilip Mahallinde İstihdamı”. *Diyanet Aylık Dergi* S. 239 : 44-47.
- Dursun, Davut (1992). *Din Bürokrasisi*. İstanbul: İşaret Yayını.
- Düzdağ, M. Ertuğrul (1983). *Şeyhülislâm Ebussud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. 2. baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Eşref Edib (1947). “Diyanet Reisi Profesör A. Hamdi Akseki ile Bir Konuşma”. *İslam-Türk Ansiklopedisi Mecmuası* C. 2, S. 90: 3-7.
- Hezârfen Hüseyin Efendi (1998), *Telhîsü'l-Beyan fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. Hazırlayan: Sevim İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İpşirli, Mehmet (1994). “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*. İstanbul: Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi yayını.
- Karal, Enver Ziya (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Karatepe, Şükrü (ts.). “Osmanlılarda Devlet Yönetimi”. *Osmanlı Ansiklopedisi I*. İstanbul: Ağaç Yayınları, s. 5 vd.
- Kazıcı, Ziya (1991). *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayhan Yayını.
- Kramers, J. H. (1967). “Şeyhülislâm”. *İslâm Ansiklopedisi (İA) XII*. İstanbul: MEB Yayını.
- Özkaya, Yücel (1985). *Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Zeki (1993). “Müftü”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: Milli Eğitim Yayını, ss. 599-601.
- Parmaksızoğlu, İsmet (ts.). “Meşihat”. *Türk Ansiklopedisi XXIV*, İstanbul: MEB Yayını, ss. 57-60.
- Repp, R.C. (1986). *The Müfti of Islam*. London: Oxford University Yayını.
- Ubcini, M.A. (ts.). *Türkiye 1850*. Çev. Cemal Karağaçlı. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Yakut, Esra (2003). “II. Meşrutiyet Döneminde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukuki Düzenlemeler”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. III/1, ss. 33-54.
- Yakut, Esra (2005). *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*. İstanbul: Kitap Yayınnevi.
- Yıldız, Hakkı Dursun (Editör) (1989). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları.